

Olesia Bondarczuk,
doktor nauk humanistycznych w zakresie literaturoznawstwa
Katedra Literatury Ukraińskiej, Powszechnej i Dydaktyki
Żytomierskiego Uniwersytetu Państwowego imienia Iwana Franki
ORCID: 0000-0002-5642-4238
olesiabondar@ukr.net

PROBLEMATYKA SPOŁECZNO-HISTORYCZNA PIERWSZEJ POŁOWY XIX WIEKU W PAMIĘTNIKACH T. BOBROWSKIEGO

W artykule zbadano dziedzictwo pamiętnikarskie T. Bobrowskiego, a mianowicie pierwszy tom „Pamiętnika mojego życia. O sprawach i ludziach mego czasu” z punktu widzenia problematyki, mającej wyraźne ukierunkowanie społeczno-historyczne. Twórczy dorobek autora ma detalizowany, skrupulatny, encyklopedyczny i wielostopniowy system problematyki, prezentowany w opisach wydarzeń kulturowo-historycznych przez pryzmat autorskiej wszechstronnej analizy epoki i obserwacji natury ludzkiej. Podczas badania tendencyjnego ukierunkowania społeczno-historycznego utworu T. Bobrowskiego na szczególną uwagę zasługuje zasada analizy problemów tekstu pamiętnikarskiego autora. Artysta objął szeroki diapazon problemów swojej epoki, starannie zachował i odtworzył wspomnienia własne, opowieści otaczających go osób oraz dołączył elementy dokumentów oficjalnych. To wszystko doprowadziło do tego, że ostateczny wariant pamiętników ułożył się w utwór o skomplikowanej strukturze, dlatego jego badanie nie może być przeprowadzone tylko na zasadzie chronologicznej, warto uwzględnić również zasadę autorskiego wyboru pytań. Dlatego selekcja faktów, wspomnień i dokumentów doprowadziła do gradacji autorskiej znaczenia pewnych wydarzeń, co z kolei odzwierciedla się w ujawnianiu ważnej problematyki historycznej poprzez kontekst socjalno-bytowy. Powstanie Listopadowe 1831 r., wymuszone oddalenie od rodzimego kraju wskutek emigracji albo zesłania, prześladowania „neugodnych” polskich i ukraińskich organizacji, a także uświadomienie zdrady ojczyzny rozpatruje się w pamiętnikach poprzez autorskie wspomnienia rodzinne oraz opisy życia literacko-kulturalnego Prawobrzeża. Pytania przejścia życia prawnego kraju na ustawodawstwo rosyjskie oraz problem niesprawiedliwego urzędnika zostały przedstawione przez pamiętnikarza za pomocą opisów wypadków z powszedniego życia szlachty polskiej. Problematyka „swój – obcy” pokazywana dyskretnie w licznych wątkach pobocznych, na przykład nowela o historii miłości między Polką a rosyjskim żołnierzem, która w owym czasie mogła mieć tylko tragiczny koniec. Połączenie takich różnych zagadnień pozwala czytaczom na sformułowanie opinii o życiu społeczno-politycznym Ukrainy Prawobrzeżnej XIX w.

Wyrazy kluczowe: T. Bobrowski, pamiętniki, problem, „swój – obcy”, bałagulszczyzna, ukraińsko-polskie pogranicza.

Олеся Бондарчук. Суспільно-історична проблематика першої половини XIX ст. в мемуарах Т. Бобровського

У статті досліджено мемуаристичну спадщину Т. Бобровського, а саме першого тому «Мемуари мого життя. Про справи та людей мого часу», з погляду проблематики, яка має чітку суспільно-історичну спрямованість. Творчий доробок автора має виразну деталізовану, скрупульозну, енциклопедичну та багаторівневу систему проблематики, що відтворюється в описах історико-культурних подій крізь призму авторського всебічного аналізу епохи та тонких спостережень людської природи. Під час дослідження тенденційної суспільно-історичної спрямованості твору Т. Бобровського особливої уваги заслуговує принцип аналізу проблемного комплексу мемуаристичної спадщини автора. Митець охопив широкий діапазон проблем своєї епохи, старанно зберіг та відтворив власні спогади,

розповіді інших та елементи офіційних документів. Це спричинило те, що остаточний варіант мемуарів перетворився в складноструктурований конволут, дослідження якого не може проводитися лише за хронологічним принципом, варто врахувати також принцип авторського вибору питань. Так, селекція фактів, спогадів та документів призвела до авторської градації значення певних подій, що зі свого боку віддзеркалюється в розкритті важливої історичної проблематики через соціально-побутовий контекст. Листопадове повстання 1831 р., примусове віддалення від рідного краю внаслідок еміграції або заслання, переслідування «неугодних» польських та українських організацій, а також усвідомлення зради батьківщини розглядається в мемуарах через авторські родинні спогади та описи літературно-культурного життя Правобережжя. Питання переходу правового життя краю до російського законодавства та несправедливого урядовця розкриваються мемуаристом за допомогою описів випадків із буденного життя польської шляхти.

Проблематика «свій – чужий» розкривається не лінійно, а в численних сюжетних вставках, як, наприклад, вставна новела про історію кохання між дівчиною-польською та російським солдатом, яка тоді могла мати лише трагічний кінець. Переплетіння таких різних питань дозволяє читачам сформуванню уявлення про суспільно-політичне життя Правобережної України XIX ст.

Ключові слова: Т. Бобровський, мемуари, проблема, «свій – чужий», балагульщина, українсько-польське пограниччя.

Olesia Bondarchuk. Socio-Historical Issues of the First Half of the Nineteenth Century in the Memoirs of T. Bobrowski

The article analyzes the memoir heritage of T. Bobrowski, specifically the first volume of "Memoirs of My Life. About the Affairs and People of My Time", from the point of view of issues that have a clear socio-historical orientation. The author's creative work has an expressive detailed, scrupulous, encyclopedic, and multi-level system of issues, which is reflected in the descriptions of historical and cultural events through the prism of the author's comprehensive analysis of the era and subtle observations of human nature. When studying the tendentious socio-historical orientation of T. Bobrowski's work, special attention should be paid to the principle of analysis of the issue complex of the author's memoirs. The artist covered a wide range of problems of his era, diligently collected and reproduced his own memories, the stories of others, and elements of official documents. This led to the fact that the final version of the memoirs became a complexly structured convoluted work, which cannot be studied only on the chronological principle; the principle of the author's choice of topics should also be taken into account. Thus, the selection of facts, memories, and documents led to the author's gradation of the significance of certain events, which in turn is reflected in the presentation of important historical issues through the social and household context. The uprising of November 1831, the forced separation from the native land as a result of emigration or exile, the persecution of "undesirable" Polish and Ukrainian organizations, and the awareness of betrayal of the homeland are addressed in the memoir through the author's family memories and descriptions of the literary and cultural life of the Right Bank Ukraine. The issues of the transition of the legal life of the region to Russian legislation and the unjust government are revealed by the author through descriptions of incidents from the everyday life of the Polish gentry. The problem of "friend or foe" is not revealed linearly, but in numerous story inserts, such as an insert novella about a love story between a Polish girl and a Russian soldier, which at the time could only have a tragic ending. The interweaving of these different issues allows readers to form an idea of the social and political life of nineteenth-century Right-Bank Ukraine.

Key words: T. Bobrowski, memoirs, issue, "friend or foe," Balahulshchyna, Ukrainian-Polish borderland.

Wprowadzenie. Interpretacja problemów społeczno-historycznych w twórczości T. Bobrowskiego zależy nie tylko od ogólnych cech, właściwych gatunkom pamiętnikarskim, lecz i od przyczyn subiektywnych: styl indywidualny pisma oraz odosobniony tryb życia. Twórczy dorobek pamiętnikarza odznacza się głębokim obeznaniem, wszechstronnością analizy epoki i doskonałą

obserwacją ludzkiej natury w ekstremalnym okresie życia. Twórczy charakter pisma autora w dużym stopniu zależy od stylu bytu pisarza. Pamiętnikarz znaczną część życia przeprowadził w osamotnieniu i znajdował się daleko od centrum intelektualnego i duchownego życia gromady. Fabuła dwutomowego wydania „Pamiętnika mojego życia” przeważnie składa się z reprodukcji opowieści bliskiego otoczenia, która przeszła przez pryzmat autorskiej percepcji świata. Artysta pracował nad pamiętnikami w ciągu całego życia, najpierw starannie prowadząc dziennik, notując nie tylko własne wrażenia, ale i zbierając krajoznawcze i archiwalne dokumenty, a potem, już w dojrzałym wieku, systematyzował wszystkie zgromadzone materiały w skomplikowany utwór z cechami wielowektorowego polilogu. Encyklopedyczne, skrupulatne i detalizowane odtworzenie wydarzeń historyczno-kulturalnych w pamiętnikach sformowało wielostopniowy system problematyki.

Szerokie spektrum problematyki „Pamiętnika...” określone również rozległym diapazonem opisu wydarzeń, wątek główny ogarnia prawie całe XIX stulecie, od niepowodzenia powstania w 1831 roku do wydarzeń styczniowych 1863 roku. T. Bobrowski, który urodził się w 1829 roku, nie mógł pamiętać wydarzenia wczesnych lat, jednak opowieści bliskich, dziecięce wrażenia i tragiczna atmosfera rozczarowywania, które bujały w rodzinie i gromadzie, sformowały unikatowy tekst z wyraźnym problematycznym kompleksem retrospektywnym, który później będzie zamieniać się na problem aktualny. Faktycznie, pamiętniki kończą się opowieścią o wydarzeniach lat sześćdziesiątych, jednak warto zaznaczyć, że chociaż w tekście wciąż funkcjonują wstawki prospektywne, które przenoszą czytacza w wydarzeniu czasów znacznie późniejszych, lecz sam autor, prawdopodobnie, uważał, że te wydarzenia nie zasługują na część oddzielną w jego utworze. W świadomości autora są ważne socjalne problemy, które ściśle związane z tragedią rodzinną. To są nieszczęścia, które wypadły na los całego narodu polskiego i konkretnie na rodzinę T. Bobrowskiego (uwięzienie i zaśłanie szwagra Apollo Korzeniowskiego razem z rodziną w głąb Rosji, śmierć brata Stefana Bobrowskiego, aktywnego członka społeczności, jednego z przewodniczących Powstania Styczniowego), spowodowały przeplatankę społeczno-historycznej problematyki z socjalno-bytową. Ostatnia często rozwija się obok z społeczno-historyczną i może mieć pewną niezależność (problem utraconej miłości, rodzinnego szczęścia, porozumienia pokoleń itd.), a może uzupełniać i ujawniać główny problem. Pierwszy tom „O sprawach i ludziach mego życia” ma wyraźną historyczno-kulturalną orientację i jednoczy szereg takich pytań historycznych, jak problematykę wydarzeń 1831 r., skutki tych wydarzeń dla Ukrainy Prawobrzeżnej, problemy uwięzienia i przymusowego oddalenia od obszaru rodzimego, uświadomienia zdrady ojczyzny, ruchu Szymona Konarskiego, prześladowania ukraińskich i polskich organizacji, mentalny problem „swoj – obcy”, niesprawiedliwego urzędnika, edukacji i rusyfikacji, które często wyświetlają się przez socjalno-bytowy kontekst.

Materiały i metody. W. Jerszow pisze, że „z kulturalno-historycznego punktu widzenia, problematyka literatury pamiętnikarskiej ukraińsko-polskiego pogranicza po nowemu odtworzyła historyczną rzeczywistość, demonstrując jawne priorytety problemów regionalnych nad ogólnopaństwowymi” [2, s. 355], dlatego podczas badania kompleksu problematycznego „Pamiętnika ...” T. Bobrowskiego, dla analizy szerokiego diapazonu problemów epoki, zachowanego i odtworzonego przez autora, posługujemy się nie tylko chronologiczną zasadą badania, ale i zasadą autorskiego wyboru pytań. Przecież, jak pisze W. Ostrowski, „oglądając wydarzenia z punktu widzenia nabytego doświadczenia i oceny ważności i sensu pamiętanych faktów, autor pamiętnika w naturalny sposób dokonuje w materiale życia selekcji, której towarzyszy refleksja prowadząca do gradacji znaczenia wydarzeń. W perspektywie czasu układają się one w łańcuch przyczyn i skutków, a przez to nabierają pewnego określonego sensu <...> Wynika stąd pewna atmosfera i klimat oraz pewna jednolitość spojrzenia na świat” [15, s. 410].

Prezentacja głównego materiału i uzasadnienie uzyskanych wyników naukowych. Jednym z najważniejszych kompleksów pytań w pierwszym tomie jest historyczna problematyka, która jest refleksją na wydarzenia współczesne. Pierwsza połowa XIX wieku, niewątpliwie, jest ważnym okresem w życiu szlachty prawobrzeżnej, który stanął czasem zjednoczenia pod wspólnymi hasłami wolności i niepodległości. Z jednej strony, po trzech rozbiorach Polski i przyłączenia

prawobrzeżnych ziem Rzeczypospolitej do Imperium Rosyjskiego (1793 r.), w społeczeństwie panowały niezrozumiała euforia, idee zbliżenia kultur, panslawizmu, „umowy społecznej” i „wiecznego pokoju”, które aktywnie podtrzymywały się przez władzę; z innej – zaczęło formować się uświadomienie zdrady ojczyzny i wzrost idei patriotycznej, które spowodowały powstanie 1831 r. To był pierwszy na tyle wielkoskalowy narodowy ruch protestu przeciw moskiewskiej władzy. Problematyka tych wydarzeń odzwierciedliła się w polskojęzycznej literaturze pamiętnikarskiej XIX stulecia. Utwory E. Berzeviczy [5], J. Drewnickiego [8], K. Kaczkowskiego [12], K. Różyckiego [17], M. Czajkowskiego [4] – daleko nie pełny spis prac, dotyczących tego problemu.

Wydarzenia powstania, które zostały przełomowym okresem w życiu całego kraju, w twórczości T. Bobrowskiego mają tylko pojedyncze recepcje, i chociaż dziecięca pamięć autora odnotowała nie tylko odcinki z opowieści bliskich, w tomie „O sprawach ...” powstała dosyć rozległa analiza skutków powstania. Niewątpliwie, dla polskiego narodu 1831 r. – to okres narodowej afekcji, lecz późniejsze reakcje od strony Mykoły I doprowadziły do ucisków i prześladowań przedstawicieli narodu polskiego na terytorium kraju. Pozycja Rosji, która do tego czasu przyjmowała Polaków z pewną lojalnością, zmienia się na tyle, że nawet odzwierciedla się w oficjalnym tytule monarchy. Tytuł „Cesarz i samodzielnik wszechrosyjski, król polski”, z którego korzystali się do powstania, zmienił się krótkim formułowaniem: „CESARZ I KRÓL”; słowo „polski”, wszędzie wykreślane przez cenzurę, tu również znikło.

Wydarzenia 1831 r. wywoływały na terytorium Ukrainy Prawobrzeżnej falę aresztów, represji i ucisków ze strony władzy. „Należy zaznaczyć, że problem uwięzienia i przymusowego oddalenia od rodzimego obszaru – jeden z tych, do których najbardziej aktywnie zwracali się prawobrzeżni artyści, sformuławszy ogromny pokład syberyjskiego i emigracyjnego pamiętnikarstwa” [2, s. 166], – pisze W. Jerszow. Problematyka, która odnalazła szerokie odzwierciedlenie w twórczości N. Olizara [13; 14], A. Pawszy [6], E. Iwanowskiego [11] oraz wielu innych pamiętnikarzy, w twórczość T. Bobrowskiego zawiera tylko pojedyncze refleksje. Jedno z nielicznych wspomnień, dotyczące tego problemu, jest obserwacja ogólnej sytuacji kraju, która w te czasy była bardzo niespokojna. Autor zaznacza: „wielu znowu osób w kraju pod sądem zostało lub odsiadywano kary, które w znacznej części na fortecach się kończyły. O konfliktach, sekwestrach i wyrobkach [s] tych spraw ciągle była mowa. Stosunki z emigrantami srodze były wzbronione, a że prawie każda rodzina miała kogoś w emigracji, ulegać temu zakazowi było niepodobna” [6, s. 77]. Obywatele świadomie popełniali czyn zabroniony i nie mogli poczuwać się w bezpieczeństwie, co z kolei wzmacniało odczucie alarmu i anarchii.

T. Bobrowski później analizując takie zjawisko jak „bałagulszczyzna” zaznacza, że jedną z przyczyn powstania takiego stanu społecznego jest skutkiem rewolucji 1831 r., która „zabrała najżywsze siły społeczne. <...> Po wspomnianych katastrofach któż w kraju pozostał? <...> «ślimaki społeczne», na tyle rozsądne i bojaźliwe, by przed burzą rożki pochować, a na tyle znowu bojaźliwe i rozsądne, by tylko ostrożnie i jedynie dla własnego użytku je wychylać – a takich zawsze w każdej społeczności, a szczególnie w epokach przejściowych – zawsze pod dostatkiem” [6, s. 90–91].

W autorskiej świadomości pamiętnikarza, któremu współcześni krytycy przypisywali „brak pozycji narodowej” oraz „chorobę trzeźwości petersburskiej” [10], wybija się wspomnienie o powrocie rodzimego stryja Mikołaja Bobrowskiego, uczestnika powstania, z głębi Rosji. „Memu stryjowi wypadła najprzód Wiatka, później Astrachań. W 1833 powrócił do kraju otrzymawszy dymisję z połową wysłużonej pensji, bowiem przejść do wojska rosyjskiego nie chciał” [6, s. 54], – wspomina pamiętnikarz. Ważne jest to, że wspomnienie, które ma wyraźną problematykę tragedii przymusowego oddalenia od ojczyzny, rozpoczyna główną linię fabularną całego utworu. Oprócz tego wspomnienie jest przepełnione również chlubą za krewnego, który nie cofnął się od pozycji społecznej.

W danym kontekście ujawnia się inny problem – uświadomienie zdrady ojczyzny. Literacko-salonowe życie Prawobrzeża po listopadowym okresie – to szereg nieskończonych rozrywek, zarysowanych przez epitet „euforia prawobrzeżna”. T. Bobrowski w „Pamiętniku...” przypomina takie słowa Sobańskiej Feliksowej: „Na grobie ojczyzny tańczymy przez miłość dla niej” [7, s. 499].

Ten „czarny” obraz w prawobrzeżnym pamiętnikarstwie nabiera wymiarów groteskowych. W. Bilawska, badając pamiętniki i wspomnienia E. Felińskiej, zauważa, że autorka „dla określenia człowieka końca XVIII – początku XIX w. korzysta z wyrazu «pogrobowiec», które nie ma jednoznacznego tłumaczenia w języku ukraińskim i oznacza – «dziecko, urodzone po śmierci ojca»” [1, s. 47–48]. Problem zdrady ojczyzny w twórczości T. Bobrowskiego ujawnia się nie tylko w autorskim potępieniu i dezaprobach pijaństwa i hulaszczego życia szlachty polskiej, ale i w pozycji społeczno-politycznej niektórych przedstawicieli inteligencji, którzy zdradziły interesy ludowe. Wyraźna pozycja autorska powstaje na przykładzie życiorysu dwóch braci Poradowskich, którzy byli rodzonymi stryjami matki pamiętnikarza. Obraz starszego brata Aleksandra, który z punktu widzenia patriotyzmu aczkolwiek nie był «zmoskwicony», jednak miał cechy pasywnego Polaka, otrzymał o wiele cieplejszą charakterystykę w porównaniu ze swoim bratem Karolem, przecież w odróżnieniu od ostatniego „że formy staropolskiego ugrzecznienia czymości mowy, pomimo długoletniej służby w wojsku rosyjskim, a także uczucia rodzinne przechował” [6, s. 67]. Autor, za pomocą problematyki rodzinnych relacji, pogłębia analizę ostrego społeczno-politycznego pytania i przekazuje odbiorcom duch czasu.

Listopadowe wydarzenia doprowadziły do wprowadzenia szeregu ograniczeń od strony rządu przeciw prawom i wolnościom dla przedstawicieli narodowości polskiej i ukraińskiej. Represje polityczne spowodowały powstania niezadowolenia i protestów na Prawobrzeżu, wynikiem których stało utworzenie tajemnej organizacji „Stowarzyszenie Ludu Polskiego”, organizatorem której został Szymon Konarski. Niestety, za kilka lat zjednoczenia przestało funkcjonować, carska służba tajna wykryła większość uczestników, którzy zaznali strasznych ukarań. Mówiąc o problematyce ruchu S. Konarskiego, należy zauważyć, że po odtajnieniu tej spółki na terytorium całego kraju była wzmocniona tajemna obserwacja za „niedobroczyńnymi” obywatelami.

W twórczości T. Bobrowskiego, również jako i w pamiętnikach innych autorów XIX w., problematyce konarszczyzny należą tylko pewne odcinki, wplatające się do tematycznej kanwy innej fabuły. Dzieło Konarskiego dostało na Prawobrzeżu szerokiego rozgłosu, pod sąd utrafiły więcej dwustu jaźni. Konspiracja, alarm i niepokój bujały w domach polskiej szlachty. „Prześladowanie z powodu konarszczyzny trwało lat ze trzy. A panika wywołana represją daleko dłużej” [6, s. 82], – przypomina autor. Z punktu widzenia pamiętnikarza, takie śledztwo miało na celu poprzeć daleko nie narodowe interesy, a dało możliwość pewnym urzędnikom utrzymać swoje położenie w społeczeństwie. „Rzeczywiście spisek ten nie był tak bardzo rozgałęziony, jak to dowieść cesarzowi ówszechny gen.-gubernator Bibikow i jego prawa ręka naczelnik jego kancelarii Pisarew usiłowali – pierwszy, by się stać koniecznym, drugi, by łupić na wszelkie sposoby. Prześladowanie za powstanie opierało się prawie zawsze na faktycznym gruncie, ale pod zarzut należenia do „tajnego spisku” pociągało się, kogo się spodobało” [6, s. 81]. Trzeba powiedzieć, że prześladowań zaznali nie tylko Polacy, ale i inne narodowości. Niewątpliwie, T. Bobrowskiego jako przedstawiciela polskiego narodu więcej interesował los rodaków, jednak w „Pamiętniku ...”, szczególnie w pierwszym tomie „O sprawach ...”, problematyka prześladowania „tajemnego stowarzyszenia” i zdrady ojczyzny otwiera się na przykładach nosicieli innego narodu. W kanwie fabuły o życiu kijowskiej spółki znajdujemy ciekawe wspomnienie o „małorosie” Michale Józefowiczu, pomocnika naukowego kuratora okręgu w Kijowie, który, „łasił się i lizał Bibikowowi, przyjaźnił się z Pisarewem, skoligacił, aż się na posadę pomocnika wydrapał <...> czego pominąć mi nie wolno to, że będąc sam Małorosjaninem, «donosami» swymi wywołał w Kijowie tak zwaną «sprawę Małorosów Uniwersytetu Kijowskiego», której Szewczenko, Kulisz, Kostomarew i Pawłow padli ofiarą” [6, s. 292]. Po takich wydarzeniach, które zabrały najlepsze z lepszych jako Ukraińców, tak i Polaków, na Prawobrzeżnej Ukrainie zapanowały trudne czasy, skutki odwoływały się jeszcze w ciągu wielu lat. Z. Sz. Feliński, wspominając ten okres, pisał że w kraju zostali tylko starcy, kobiety, dzieci oraz młodzież, która była stosunkowo małą garstką, oprócz tego była lękliwa i bezradnej, młodzież nie chciała albo nie mogła wziąć należnego uczestnictwa w trudnych bitwach przeciw wrogowi [9, s. 113–114].

W takiej atmosferze rośnie przyszyły pamiętnikarz T. Bobrowski, który przez kilka dziesięcioleci będzie walczyć przeciw absolutyzmowi władzy nie bronią, a człowieczeństwem, zaszczytem i nieujarzmioną wolą do wolności. Wybierając demokratyczne metody do walki, młody szlachcic rozumie „reguły gry” i wybiera fach prawnika i pomaga rodakom w rozwiązywaniu różnych zagadnień prawnych. A po styczniowych wydarzeniach bierze na siebie moralną, materialną i prawną odpowiedzialność za dzieci-sierót z polskich rodzin szlacheckich. Oprócz tego, zawód pisarza jest również podyktowany obiektywnymi przyczynami, przecież jeszcze jeden z skutków konarszczyzny dla kraju był carski ukaz o skasowaniu działania Statutu Litewskiego na Prawobrzeżnej Ukrainie, co spowodowało wprowadzenia rosyjskich prawnych dokumentów, z którymi większość Polaków była nieznajoma, co z kolei stało się przyczyną dla ich oficjalnego usunięcia i zamiany na „dobroczyńnych” ludzi, którzy byli tolerancyjnymi władzy moskiewskiej. W kraju poszerzyła się rola urzędników rosyjskich, którzy w wielu wypadkach nadużywały swoją władzę.

Literatura pamiętnikarska Prawobrzeża wyświeśla w tym kontekście dość aktualną problematykę „niesprawiedliwego urzędnika”. Rozwiązanie dowolnej jakiegokolwiek sprawy w prowincji zawsze spowodowało problem, przecież większość urzędników odnosiła się do Polaków z uprzedzeniem, i często rozwiązanie sprawy wymagało łapówek. W twórczości T. Bobrowskiego nie raz spotykają się obrazy urzędników, nieczystych na rękę. Tak, tenże M. Pisarew dostaje charakterystykę człowieka, który zawsze „brał i brał, i jeszcze brał na wszystkie strony, i od każdego, kto wpadł w jego ręce” [6, s. 286], a jego głowa D. Bibikow był zawsze obojętny do zwykłych spraw cywilnych i wszystko pokładał na odpowiedzialność pierwszego. „Były nawet wersje, że Pisarew dzielił się ze swym zwierzchnikiem łupami, zdaje się jednak, że tak nie było, bo ostatni wyszedł z zarządu wcale nie wzbogaconym, a życie dość skromne na swą pozycję prowadził i zanadto miał się za człowieka «del’ancienneroche» (z francuskiego znaczy starej daty – *O. B.*), by się w ten sposób paskudzić – ale to pewne, że o wyzyskiwaniach Pisarewa wiedział dobrze” [6, s. 286]. Nie uważając na negatywne skutki wprowadzenia prawa rosyjskiego, T. Bobrowski zauważa, że te wydarzenia podniosły moralnie prowincję, przecież obywatele nie mogli załatwić sprawę własnymi siłami i dlatego szukali pomocy u samych siebie, co jednoczyło gromadę.

Właśnie ten czas – to okres, który został swoistym rubikonem, który podzielił narody i kultury, przecież „do początku Powstania Listopadowego, czyli w pierwszej trzeciej stulecia, nie było konieczności w dychotomii socjalnej; <...> początek powstania – początkowy punkt odliczania socjalno-mentalnego problemu «swój – cudzy»” [3, s. 103]. Taki podział odczuwał się nie tylko w społeczno-politycznym życiu, a nawet w prywatnym. W tomie „O sprawach ...” T. Bobrowskiego jest obecna romantyczna wstawka nowelistyczna o nieszczęśliwej miłości Polki Marii Kozickiej i rosyjskiego oficera Własowa (autor nie podaje imię oficera, to naprowadza na następne wnioski: autor albo świadomie wykorzystuje to przyjęcie dla zmniejszenia roli tego bohatera, albo przez specyfikę kształtowania memuarystycznego tekstu, narrację przeprowadzono z dosyć dużego dystansu czasowego i dlatego dopuścił pewne aberracji pamięci). Autor zapewnia w gorącej miłości młodych ludzi, ale dziewczyna nie mogła wyjść za mąż za Rosjanina, przecież to była by zdrada pamięci ojca, i łączy swoje życie z niekochanym, ale Polakiem. Oficer również ciężko przeżywa stratę, zaczyna unikać ludzi, a z płynem czasu staje pijakiem i umiera [6, s. 222–223].

Badając stereotypy rosyjsko-polskich stosunków pierwszej połowy XIX w., wyróżniają się ich ambiwalentność i podwójność, przecież budują się na antynomii – nierozstrzygniętej sprzeczności, odzwierciedlając ambiwalentność i antynomiczny stosunek świadomości rosyjskiej do samej Polski. Mówiąc o miłosnych stereotypach, można wykorzystać słowa z poezji Katylla – „I nienawidzę i kocham”, taka miłość jest bezpośrednią protekcją przeciwstawiania politycznego Polski i Rosji na prywatne stosunki dwóch osób. W granicach tego stereotypu właśnie miłość jest niemożliwa, ponieważ przeżycie dwóch osób rozpatruje się nie jako osobiste stosunki, a wyjątkowo jak przedłużenie stosunków między państwami. Z punktu widzenia tego stereotypu prawdziwa rosyjsko-polska miłość jest możliwa, lecz ta miłość jest nieszczęśliwa i skazana na porażkę, bo rozwija się na przekór międzynarodowej nienawiści.

Wnioski. Problematyka, prezentowana na stronach tomu „O sprawach...”, ma wyraźną orientację społeczno-historyczną. T. Bobrowski, formując ostateczny wariant utworu w poważnym wieku, selekcjonuje fakty, wspomnienia, dokumenty, co prowadzi do gradacji znaczenia wydarzenia. Dlatego w pamiętnikach ważna problematyka historyczna otwiera się poprzez kontekst socjalno-bytowy. Tak, w centrum problematyki skutków powstania 1831 r. na społeczno-polityczne życie Prawobrzeżnej Ukrainy, znajdują się problematyka przymusowego oddalenia od kraju rodzimego, uświadomienie zdrady ojczyzny, prześladowania polskich i ukraińskich organizacji i problem niesprawiedliwego urzędnika, które są rozważane przez pryzmat rodzinnych związków. Problem „swój – obcy” otwiera się w ramach historii o niemożliwości miłości między Polką a rosyjskim żołnierzem. Problematyka wprowadzenia rosyjskiego prawa na terytorium kraju i niesprawiedliwego urzędnika prezentowane przez autora wypadkami z codziennego życia szlachty polskiej. Taki splot różnych problematyk daje możliwość czytaczom poszerzyć swoją wiedzę o społeczno-politycznym życiu Prawobrzeża XIX wieku.

Список використаних джерел та літератури

1. Білявська В. Проблема суспільної депресії в «Мемуарах із життя» Єви Фелінської. *Київські полоністичні студії*. 2016. Т. XXVII. С. 43–52.
2. Єршов В. Польська мемуаристична література Правобережної України доби романтизму: монографія. Житомир: Полісся, 2010. 451 с.
3. Єршов В. Особливості висвітлення антинормічних проблем Правобережжя у мемуаристичній польськомовній літературі доби романтизму. *Слово і час*. 2009. № 10 (586). С. 101–109.
4. [Чайковський М.]. Записки Міхала Чайковського (Садик-паши). *Київська старовина*. 1891: Т. 32. № 1. С. 40–72; № 2. С. 254–268; № 3. С. 463–477; Т. 33. № 4. С. 117–130; № 5. С. 273–287; № 6. С. 446–457; Т. 34. № 7. С. 85–96; № 8. С. 195–211; № 9. С. 466–457; Т. 35. № 10. С. 98–107; № 11. С. 276–291; № 12. С. 430–449. 1892: Т. 38. № 8. С. 246–258; Т. 39. № 10. С. 104–117.
5. Berzeviczy E. Wspomnienia podporucznika pułku jazdy wołyńskiej z pod komendy Karola Rózyckiego. Lwów: Wł. Bełza, 1876. 128 s.
6. Bobrowski T. Pamiętniki: w 2 t. Lwów: Nakładem Funduszu Testamentowego, 1900. T. 1. 417 s.
7. Bobrowski T. Pamiętniki: w 2 t. Lwów: Nakładem Funduszu Testamentowego, 1900. T. 2. 512 s.
8. [Dwernicki J.]. Pamiętniki generała Józefa Dwernickiego. Lwów: Ludwik Plagowski, 1870. 156 s.
9. Feliński Z. Sz. Pamiętniki. Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax, 1986. 764 s.
10. Gawroński-Rawita F. Stefan Bobrowski i dyktatura Langiewicza w roku 1863. Warszawa, 1914. 55 s.
11. Heleniusz E. [E. Iwanowski]. Listki wichrem do Krakowa z Ukrainy przyniesione. Kraków, 1901. T. 1. 335 s.
12. Kaczkowski K. Wspomnienia. 1808–1831. Lwów: Nakładem księgarni Gubrynowicza i Sczmidta, 1876. T. 1. 263 s.
13. [Olizar N.]. Pamiętnik Oryginała przez ***. Lipsk: Nakładem Księgarni Zagranicznej, 1853. T. 1. 373 s.
14. [Olizar N.]. Pamiętnik Oryginała przez ***. Lipsk: Nakładem Księgarni Zagranicznej, 1853. T. 2. 216 s.
15. Ostrowski W. Memoir. *Słownik rodzajów i gatunków literackich* / pod red. G. Gazdy i S. Tyneckiej-Makowskiej. Kraków: Universitas, 2006. S. 408–410.
16. Pawsza A. Dziennik / Heleniusz Eu. (Iwanowski E.). Pamiętki polskie z różnych czasów. Kraków: Nakładem autora, 1882. T. 2. S. 478–583.
17. Rózycki K. Powstanie na Wołyniu, czyli pamiętnik pułku jazdy Wołyńskiej uformowanego w czasie wojny narodowej polskiej przeciw dyktatorstwu tronu rosyjskiego 1831 roku. Bourges: Drukarnia P. Souchois, 1832. 33 s.

References (translated & transliterated)

1. Biliavska, V. 2016. Problema suspilnoi depresii v «Memuarakh iz zhyttia» Yevy Felinskoï [The problem of social depression in "Memoirs from Life" by Eva Felinska]. *Kyivski polonistychni studii – Kyiv polonistic studios*. (Vol. XXVII), (pp. 43–52) [in Ukrainian].
2. Yershov, V. (2010). *Polska memuarystychna literatura Pravoberezhnoi Ukrainy doby romantyzmu [Polish memoir literature of Right-Bank Ukraine in the era of romanticism]*. Zhytomyr: Polissia [in Ukrainian].
3. Yershov, V. (2009). Osoblyvosti vysvitlennia antynormichnykh problem Pravoberezhzhia u memuarystychnii polskomovnoi literaturi doby romantyzmu [Peculiarities of coverage of the antinomic problems of the Right Bank in memoiristic Polish-language literature of the era of Romanticism]. *Slovo i chas – Word and time*, 10 (586), 101–109 [in Ukrainian].

4. [Chaikowski, M.]. (1891–1892). Zapysky Mychayla Chaikovskoho (Sadyk-pashy) [Notes of Michal Tchaikovsky (Sadyk Pasha)]. *Kievskaya starina – Kyiv antiquity*. Vol. 32–35, 38–39 [in Ukrainian].
5. Berzeviczy, E. (1876). *Wspomnienia podporucznika pułku jazdy wołyńskiej z pod komendy Karola Różyckiego* [Memoirs of a second lieutenant of the Volyn cavalry regiment under the command of Karol Różycki]. Lwów: Wł. Bełza [in Polish].
6. Bobrowski, T. (1900). *Pamiętniki* [Memoirs]. (Vol. 1). Lwów: Nakładem Funduszu Testamentowego [in Polish].
7. Bobrowski, T. (1900). *Pamiętniki* [Memoirs]. (Vol. 2). Lwów: Nakładem Funduszu Testamentowego [in Polish].
8. [Dwernicki, J.]. (1870). *Pamiętniki jenerala Józefa Dwernickiego* [Memoirs of General Józef Dwernicki]. Lwów: Ludwik Plagowski [in Polish].
9. Feliński, Z. Sz. (1986). *Pamiętniki* [Memoirs]. Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax [in Polish].
10. Gawroński-Rawita, F. (1914). *Stefan Bobrowski i dyktatura Langiewicza w roku 1863* [Stefan Bobrowski and Langiewicz's dictatorship in 1863]. Warszawa [in Polish].
11. Heleniusz, E. [Iwanowski, E.] (1901). *Listki wichrem do Krakowa z Ukrainy przyniesione* [Leaves brought by the wind to Krakow from Ukraine]. (Vol. 1). Kraków [in Polish].
12. Kaczkowski, K. (1876). *Wspomnienia. 1808–1831* [Memories. 1808–1831]. (Vol. 1). Lwów: Nakładem księgarni Gubrynowicza i Schmidta [in Polish].
13. [Olizar, N.]. (1853). *Pamiętnik Oryginała przez **** [Original diary by ***]. (Vol. 1). Lipsk: Nakładem Księgarni Zagranicznej [in Polish].
14. [Olizar, N.]. (1853). *Pamiętnik Oryginała przez **** [Original diary by ***]. (Vol. 2). Lipsk: Nakładem Księgarni Zagranicznej [in Polish].
15. Ostrowski, W. (2006). Memoir [Memoir]. *Słownik rodzajów i gatunków literackich – Dictionary of literary genres and genres*. G. Gazda & S. Tynecka-Makowska (Eds.). Kraków: Universitas, pp. 408–410 [in Polish].
16. Pawsza, A. (1882). Dziennik [Journal] / *Helenijusz, Eu. Pamiętki polskie z różnych czasów – Polish souvenirs from different times*. E. Iwanowski (Ed.). (Vol. 2). Kraków: Nakładem autora, pp. 478–583 [in Polish].
17. Różycki, K. (1832). *Powstanie na Wołyniu, czyli pamiętnik pólku jazdy Wołyńskiej uformowanego w czasie woyny narodowej polskiej przeciw dyspotyzmowi tronu rossyjskiego 1831 roku* [Uprising in Volhynia, or a diary of the Volhynian cavalry regiment formed during the Polish national war against the dispotism of the Russian throne in 1831]. Bourges: Drukarnia P. Souchois [in Polish].

Статтю отримано 27.01.2023 року.

Прийнято до друку 02.03.2023 року.